

ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ У ГАЛИЧИНІ В СКЛАДІ АВСТРІЇ (КІНЕЦЬ ХVІІІ- ПОЧАТОК ХІХ СТ.СТ.).

УДК 340.12

Постановка проблеми. На даному етапі реформування в Україні державного апарата управління і, зокрема органів місцевого самоврядування, актуальним є звернення до досвіду функціонування таких органів у різні історичні періоди з метою поглиблення і розширення історико-правових знань про формування та взаємодію органів влади Австрійської імперії на приєднаних землях і, зокрема на Галичині (кінець ХVІІІ- початок ХІХ ст.ст.).

Австрійська влада використовувала принцип самоврядування, який полягав у розмежуванні завдань і функцій урядового управління та місцевого самоврядування. Насправді ж австрійські державні органи контролювали діяльність органів самоврядування, які не були наділені будь-якою реальною владою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політична історія монархії Габсбургів знайшла достатнє висвітлення в історичній літературі. Це сотні публікацій німецькою, англійською, польською, російською, українською мовами таких дослідників, як М.Лозинський, В.Ванечек, М.Кріль, С.Гродзінський, Н.Гроссман, М.Никифорак, В.Кульчицький, Б.Тищик.

Метою даної статті є дослідження формування та діяльності державно-правових інститутів Австрії, а також системи управління на приєднаних землях, зокрема на Галичині наприкінці ХVІІІ ст.

Виклад основного матеріалу. На початку ХІХ ст. територія, об'єднана габсбурзькою династією під назвою Австрійська імперія, включала численні землі у Центрально-Східній Європі, які умовно можна поділити на три групи. Першу з них становили землі німецьких держав (Верхня і Нижня Австрія, Штірія, Карінтія, Тіроль). Другу групу творили слов'янські землі (Крайна, Гориця, Хорватія, Славонія, Далмація, Закарпаття, Галичина, Бу-

ковина, Чехія, Моравія, Словаччина). Третя група – це Угорське королівство (Угорщина, Трансільванія)[3,с.12-13].

Політичний потенціал, який використовували Габсбурги, пристосовуючись до нових історичних умов, практично вичерпався вже у першій чверті XIX ст. Прикладом цього були проблеми державно-правового розвитку Австрії. Важливим у внутрішній політиці австрійської влади, окрім угорського, стало слов'янське питання. Воно відіграло істотну роль в політичному розвитку монархії. Політичні вимоги щодо своєї державності обґрунтовували чехи, словаки, словенці, хорвати, поляки, українці. Водночас ці народи різнилися рівнем освіченості, національної самосвідомості, що зумовлювалось їхнім історичним розвитком у відмінних геополітичних ареалах – австрійському й угорському (а українців, фактично, – у польському) [2,с.18].

Єдине, що об'єднувало всі ці народи в одному політичному організмі був інститут монарха. Австрія була абсолютною монархією, за якої влада (законодавча, виконавча, судова) повністю належала імператору. Розгалужений бюрократичний апарат повністю підпорядковувався монарху, представницькі інституції мали радше титулярний характер. Найбільша роль відводилася засобам примусу (війську, поліції, судовим установам тощо). Статус імператора у державному апараті виходив за норми писаного права. Діяло правило, згідно з яким монарх був єдиним “природним” та “первинним” інститутом держави, а будь-які інші органи – похідними від нього, ним створені, а відповідно і залежні[1,с.79]. Імператор формально був єдиним і найвищим творцем та джерелом права, незалежно від того, чи творив його сам, чи за його волю це робили підлеглі йому органи. Свої повноваження імператор здійснював здебільшого особисто, за допомогою постійного уряду, роль якого виконувала його особиста канцелярія, наділена значними функціями.

Найвищою посадовою особою в Австрії був монарх із династії Габсбургів, який мав титул імператора Священної Римської (Німецької) імперії. До XVI ст. окремі землі і держави, що входили до складу володінь Габсбургів, об'єднувалися лише монар-

шою особою. Це відображалося в офіційних титулах. Так, повний титул Фердинанда I, який правив у 1526–1564 рр., звучав як „Римський імператор, розширювач імперії, король і курфюрст чеський, апостольський король угорський, крайнський і сілезький, маркграф моравський і лужицький, граф тірольський, голицький і істрійський”[4, с. 170].

Після приєднання нових територій до складу Австрійської держави доповнювалися офіційні титули імператорів. Так, після приєднання Галичини до довгого титулу імператора Священної Римської імперії додалися слова „король Галичини і Лодомерії”. Надавши Буковині внаслідок її включення до Австрії статус герцогства, монарший титул доповнився словами „герцог Буковини”. Після Віденського конгресу у 1815 р. цей титул розширився знову – додано фразу „великого князя краківського”, а з 1850 р. – „герцога Затора і Освенцима”[4, с. 173].

В умовах освіченого абсолютизму Австрійська централізована держава вимагала уніфікації інститутів управління. Реформи імператриці Марії Терезії створили, фактично, нову державу, посиливши централізацію державного управління монархією, землі якої охоплювали майже третину тогочасної Європи. У 1743 р. було утворено новий орган державного управління під назвою Державна канцелярія, що була перейменована згодом на Таємну придворну державну канцелярію, до складу якої увійшли три державні міністри, три державні радники і один референт[5, с. 123].

Повноваження Державної канцелярії у період правління Марії Терезії та Йосифа II та її місце в системі державного управління помітно змінилися. Її повноваження та розширення сфери впливу віддзеркалювалися в офіційних назвах: Чесько-австрійська канцелярія (1749 р.), Директорія у суспільних і фінансових справах для чеських і австрійських земель (1752 р.), Об’єднана придворна чесько-австрійська канцелярія (1761 р.), Об’єднана придворна палата (1782 р.), Камеральна та суспільно-політична дирекція (1792 р.), Об’єднана придворна канцелярія (1802 р.). Ця установа, яку очолював Вищий канцлер, відала всіма внутрішніми справами, за винятком фінансових та судових. У 1742 р. була

утворена Особлива канцелярія, у відання якої в 1760 р. перейшли питання зовнішньої політики, вилучені з компетенції Державної канцелярії. Особлива канцелярія з деякими змінами проіснувала до 1848 р. (як зрештою і державна). У другій половині 1761 р. через створення Державної ради засновано найвищу над усіма надвірними установами дорадчу колегію, яка мала дбати про координацію роботи усіх офіційних установ в імперії[5,с.123].

Чергова реорганізація апарату управління припадає на перше десятиріччя XIX ст. Тоді були сформовані чотири головні відомства загальнодержавного значення – управління внутрішніх, зовнішніх, військових і фінансових справ. У 1814 р. була утворена як дорадчий орган Конференційна рада. До її компетенції входило також додаткове вивчення питань після їх обговорення Державною канцелярією. Зовнішньополітичні проблеми імперії до 1848 р. перебували у віданні Придворної канцелярії. Військовими справами до 1848 р. займалася Придворна військова рада. З 1808 р. військовий міністр мав фактично декоративні функції, а у 1812 р. ця посада в державі була ліквідована. Найважливішими справами, пов'язаними з управлінням окремими країнами монархії, відали окремі Придворні канцелярії: чеська, угорська, семигородська, волоська, нідерландська і галицька. Кожну з них очолював канцлер. Усі вищенаведені Придворні канцелярії розміщувалися у Відні і підпорядковувалися безпосередньо правлячому імператору.

Галицька придворна канцелярія була створена у 1774 р., але ще якийсь період не мала чітко визначених повноважень. На час створення, ця канцелярія займалася втіленням у життя австрійської загальнодержавної внутрішньої політики на новоприєднаних землях. У 1776 р. Галицька придворна канцелярія була ліквідована, а справи стосовно Галичини перейшли у відання Об'єднаної придворної чесько-австрійській канцелярії. Окрема канцелярія для королівства Галичини і Лодомерії була відновлена у 1797 р. під керівництвом Й. Майлата. У 1802 р. галицькі справи знову увійшли до компетенції Об'єднаної придворної канцелярії, яка відала ними протягом півстоліття[6, с. 66].

Протягом довгих років діяльності місцевих сеймів Австрійської імперії, їх правовий статус зазнав значних змін, що було зумовлено історичною еволюцією самої держави. Тогочасні сейми, поруч з розпорядженням незначною частиною грошей, які формували крайовий фонд (*Domesticalfond*), вирішували питання місцевих зборів і податків. Виглядає на те, що регіони не зовсім були задоволені фінансовою політикою Відня, що особливо добре помітно на прикладі новоприєднаної Галичини[5,с.123]. Пропозиція австрійського уряду в податкових справах називалася постулатом, звідси виникла також назва на означення тих сеймів як постулатових. Пропозиція-постулат у той час не торкалася вже питання, чи сейм погоджується на збирання податків, а виключно – справи, яким чином належить провести розподіл податків і як їх практично стягнути. Австрійський уряд не виступав перед сеймами з пропозицією про схвалення податку, а прямо – з вимогою або постулатом його затвердження. Звідси, як вже вказувалося, на означення сеймів на цій фазі їх розвитку сформувалася окрема назва постулатові сейми (*Postulat – Landtage*). Компетенція сеймів звужилася виключно до розв’язання питань місцевого оподаткування, але австрійські монархи неодноразово самостійно запроваджували нові податки без передбаченого узгодження з місцевими сеймами [6, с. 68].

Взаємодія центральних і місцевих органів Австрійської імперії відбувалася шляхом безкомпромісного домінування центральної влади. Під назвою патентів, мандатів, едиктів, надворних декретів імператори фактично формували законодавство, яке регулювало різні сфери правовідносин: від найважливіших і найбільш основних і до незначних питань, з обов’язковою силою для усіх країн, без участі, навіть формальної, місцевого населення та їх представницьких органів – сеймів. Від їх волі залежало виключно поставити такого роду справу на обговорення сейму, що, до речі, зустрічалося досить рідко. Думка, яку висловлював у такому випадку сейм, не мала однак для них ніякої юридичної сили.

Подібно виглядала справа і щодо самостійних пропозицій, які сейми представляли в крайових питаннях монарху. Він міг не

тільки відмовити їм у затвердженні, але навіть самовільно змінити постанову, а навіть всупереч думці сейму вирішити те чи інше питання в інший спосіб. Монарх і сейми, таким чином, не були однаково уповноваженими факторами крайового і державного законодавства. Законодавча влада фактично знаходилася в руках монарха, сейми натомість брали в законодавчій діяльності тільки формальну участь, що зрештою було необов'язковою і властиво зовсім непотрібною справою.

Під час правління австрійської імператриці Марії Терезії (1740-1780) керівництво сеймами перейшло до губернаторів – голів крайового уряду, які призначалися безпосередньо монархом, не залежали від сейму і користувалися, попри інші широкі повноваження, навіть правом розпуску сейму (раніше керівництво сеймами перебувало в руках старост чи земських маршалків). Ще XVIII ст. став відчутним занепад місцевих станових сеймів Австрійської імперії. Назріла необхідність реформи місцевого самоврядування, оскільки існуючі раніше у землях і воєводствах Речі Посполитої генеральні та партикулярні сеймики разом з інститутом польського вального сейму становили єдину державно-правову інституцію. Разом з тим, сеймикування забиравало у шляхти досить багато часу[4].

Поряд з цим польські сеймикові органи, що надавали всій місцевій шляхті рішучий вплив на хід публічних справ, перебували в разуючій суперечності з особливостями державного і суспільного ладу Австрійської імперії. Уряд скасував інститут польських шляхетських сеймиків, які відігравали велику роль в політичному житті Речі Посполитої і прийняття багато державних постанов залежало від їхньої волі [7,с.41]. Один тільки раз – в 1773 р. скликано по циркулах сеймики для виборів по два делегати, які в свою чергу, зібравшись у головному місті циркулу, повинні були вибрати зі свого середовища по шість делегатів для підписання у Львові акту про перехід галицьких земель під панування Австрії. На цих сеймиках прийнято для делегатів інструкції за давним зразком польських сеймиків, які, однак, не мали вже ніякого значення.

Після того, як на галицьких теренах з'явилися австрійські війська, і проголошено про приєднання Галичини до складу Ав-

стрійської імперії, у Львові обладнано резиденцію австрійського генерал-губернатора та центр адміністративної влади нової провінції – Королівства Галичини та Лодомерії з князівством Освенцимським і Заторським. 4 жовтня 1772 р. мешканці Львова, що перетворився на важливий адміністративний центр, склали урочисту присягу новій владі, а вже 1793 р. у місті скасовано магдебурзьке право. Із усього переліку прав самоврядування за містом залишалося обмежене право судочинства й управління громадським майном. На території Галичини створювались “юридики” – ділянки, вилучені з підпорядкування міських властей[2,с.41].

У 1793 р. Йосиф II видав патент, що проголошував міською владою магістрати. Функцію нагляду мали виконувати міські відділи, до складу яких мали входити кількадесят міщан, визначених шляхом голосування. Магістрати складались з кільканадцяти обраних на чотири роки райців (з початку ХІХ ст. – пожиттєво). Саме магістрату належала основна влада в місті, а міський відділ виконував лише обмежений нагляд над деякими його діями. Бургомістр був просто державним чиновником, з тією тільки різницею, що оплачувався з міської, а не з державної каси Магістрат поділявся на три сенати: цивільний, карний і політичний. Два перші виконували функцію судочинства, а останній займався господарськими справами. Сфера діяльності цивільного сенату охоплювала і питання торгівлі. Карний сенат виносив покарання лише в тій місцевості, де діяв, розглядаючи справи незалежно від стану. Політичний сенат, окрім адміністративних справ, розглядав конфліктні відносини по лінії підданства [2, с. 43].

Йосифінський патент окремим документом було 31 серпня 1786 р. застосовано до організації влади міста Львова. Зорганізований у такий спосіб львівський магістрат розпочав свою роботу з 1 грудня 1787 р. На чолі львівського магістрату перебував президент і віце-президент. У його складі працювали 12 радників у цивільно-карних справах, 4 у політичних справах, 4 секретарі, 4 протоколісти, та 24 інших службовців. Крім того, допоміжні функції виконували 20 осіб – судові слуги, сторожі, доглядачі в’язниць і один кат. Нова система влади залишила за Львовом обмежене самоврядування. Міський відділ зріс до 60 осіб, однак в умовах над-

мірної бюрократизації не мав вагомого значення при магістраті, що переважно складався з приїжджих чиновників – німців і чехів [2, с. 43].

За Йосифа II модернізаційні реформи, що мали запобігти відставанню імперії Габсбургів від Пруссії, набули ще більшого розмаху. Підхід до реформування суспільства був комплексним: зміни одночасно відбувалися у всіх сферах життя. Реформа управління зробила центральною постаттю місцевої адміністрації державного чиновника (бюрократа), було проведено переписи населення та земельних володінь, упорядковано систему обліку і контролю (особливо скрупульозно переписано земельні володіння). Військова реформа ввела обов'язкову військову повинність та централізований рекрутський набір. Значний вплив на розвиток держави мали реформи у сфері освіти, релігії та аграрних відносин (1784 р. сільським громадам надано право самоврядування; змінився статус священників, які стали державними службовцями). Йосифінські реформи мали на меті покращити матеріальне становище жителів імперії, дати їм освіту, урівняти у правах, щоб зробити свідомими громадянами та надійними платниками податків. Суспільство таких громадян, згідно з засадами Просвітництва, мало служити гарантією могутності імперії[7, с. 43].

Після смерті Йосифа II (1790 р.) у правлячих колах імперії на заміну реформаторству, лібералізму й освіченому абсолютизму приходять консерватизм та контрреформізм. Спадкоємці Йосифа II – Леопольд II (1790-1792) та Франц I (1792-1835) побоюючись, що поглиблення реформ може спровокувати щось подібне на Французьку революцію, майже до середини XIX ст. відмовилися від ідей та практики модернізаційного курсу, звівши йосифінські реформи нанівець. І лише революційна хвиля 1848-1849 рр. започаткувала новий етап модернізації імперії, у тому числі і в сфері управління підлеглими територіями. [7, с. 44].

Висновки. Таким чином, у XVIII ст. в Австрії посилювався процес централізації державного управління. Було створено достатньо ефективну систему управління підвладними територіями як у центрі, так і на місцях. Їхні методи управління повністю відповідали традиціям австрійського абсолютизму. Спроби модернізува-

ти державно-правову систему були половинчастими і залежними від вимог часу. Та навіть попри певні невдачі у модернізації, Габсбурзька імперія трималася завдяки особі цісаря та численного бюрократичного апарату.

1. Кульчицький В. Кодифікація права на Україні у XVIII ст. / В. Кульчицький. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1958. – 30 с.
2. Кіселичник В. Міське право та самоврядування громади Львова (друга половина XIX – початок XX століття) : монографія / В. Кіселичник. – Львів : ЛьвДУВС “Край”, 2008. – 352 с.
3. Сухий О. Галичина : між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. / Олексії Сухий. – Львів, 1999. – 226 с.
4. Sytuacja prawna i gospodarcza żydów. Relacja współczesnego podróżnika (XVIII w.) // Galicja od pierwszego rozbioru do Wiosny Ludów. 1772–1848 / oprac. M. Tyrowicz. – Kraków-Wrocław : Wyd-wo Zakł. Ossolińskich, 1956. – S. 52–54.
5. Ajnenkiel A. Konstytucje Polski w rozwoju dziejowym : 1791–1997 / A. Ajnenkiel. – Warszawa : Rytm, 2001. – 415 s.
6. Grodziski S. Postulaty szlachty Galicji Zachodniej z okazji holdu w 1796 roku / S. Grodziski // Czasopismo prawno-historyczne. – 1968. – T. 20. – Z. 2. – 391 s.
7. Гошко Ю. Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV–XIX ст. / Ю. Гошко ; Інститут народознавства НАН України. – Львів, 1999. – 336 с.

Питльована В.П. Формування державно-правових інститутів у Галичині в складі Австрії(кінець XVIII- початок XIX ст.ст.).

Стаття присвячена аналізу формування та діяльності державно-правових інститутів Австрійської імперії на території Галичини (кінець XVIII- початок XIX ст.ст.). В статті було досліджено достатньо ефективну систему органів управління австрійської влади на підвладних їй територіях - як у центрі, так і на місцях(зокрема на Галичині).

Ключові слова: патент, імперія, губернатор, сейм, Придворна канцелярія, монарх.

Питльованая В.П. «Формирование государственно - правовых институтов на Галичине в составе Австрии (конец XVIII– начало XIXст.)

Статья посвящена анализу формирования и деятельности государственно-правовых институтов Австрийской империи на территории Галичины(конец XVIII- начало XIX ст.ст.). В статье было исследовано достаточно эффективную систему органов управления австрийской власти на подконтрольных ей территориях – как в центре, так и на местах(особенно на Галичине).

Ключевые слова: патент, империя, губернатор, сейм, Придворная канцелярия, монарх.

Pytlovana V.P. The formation and activities of state and legal institutions of the Austrian Empire in Galicia (end XVIII- early XIX centuries).

The article analyzes the formation and activities of state and legal institutions of the Austrian Empire in Galicia (end XVIII- early XIX centuries). The article deals with sufficiently effective system of controls Austrian authority on dependent territories - both in the center and on the ground (especially in Galicia).

Keywords: patent, empire, gubernator, seim, court chancellery, monarch.

Советчук Н.М.

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ІДЕЇ І.ФРАНКА В ПРОЦЕСІ СУЧАСНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

УДК 340.12

Постановка проблеми. Реалії сьогодення в Україні вимагають від багатьох наук, і особливо від юридичних, ретельного дослідження проблем, пов'язаних із державотворчими суспільними ідеалами, уявленнями про справедливість, вільний розвиток людини та цінність її природних прав.

Розбудова правової демократичної держави в Україні вимагає подальшої наукової рефлексії юриспруденції і осмислення, перш за все, творчої спадщини найвидатніших вітчизняних представників державно-правової думки. Зважаючи на те, що Україна сторіччями перебувала в складі імперій чи інших держав, українську державно-правову думку досліджували мало. До того ж у радянські часи погляди мислителів на державу і право розглядалися з погляду марксистської філософії.

Грунтовне та об'єктивне дослідження вітчизняної прогресивної державно-правової думки почалося лише після утворення української держави. Йдеться про повернення українському народу інтелектуальної спадщини видатних мислителів України, одним із найяскравіших представників якої є І. Я. Франко.

Державно-правові погляди І.Франка набагато випереджали свій час. Ідеї, проголошені ним в другій половині ХІХ – на поч. ХХ століття, які не могли бути реалізовані сто років тому, є актуальними для сучасного українського державотворення, особливо